

NASTAVA FILOZOFIJE

Arhe, III, 5-6/2006.
UDK 37.02
Pregledni članak

VLADIMIR MAROVIĆ
Kraljevo

SREDNJOŠKOLSKA NASTAVA FILOZOFIJE KAO FILOZOFIJSKA PROPEDEUTIKA

ZADATAK FILOZOFIJE KAO POTREBA SAMOOSVEŠĆIVANJA

Razmatrajući pitanje započinjanja bavljenja filozofijom, u nekom vidu izlaganja ideje filozofije, nalazimo se u susretanju sa sistemom obrazovanja i vaspitanja. Naime, u školskom sistemu kod nas, koji filozofiji prilazi kao još jednom nastavnom predmetu, ustalilo se uverenje da se upoznavanje sa filozofijom ima izvesti na završnoj godini srednjeg obrazovanja. Opravdanje za takav stav nalazimo i u shvatanju maturantskog doba kao pravog vremena ili zrelosti (lat. *maturitas*) za zahteve koje pred sebe postavlja filozofija, ali ih i traži upravo od onih koji se sa njom upoznaju. Međutim, ukoliko dopiremo do pune svesti o započinjanju u filozofiji, ne možemo se pozivati samo na izvesnu životnu dob, koja ponekad može imati čak i konsenzualnu prihvaćenost (kada je reč o nastavi filozofije), bez daljeg promišljanja o izvoru mogućnosti za filozofsko istraživanje. Njega ćemo pronaći u zadatku same filozofije kroz postavljanje bitnih pitanja, pozivanje na međjuljudsko saobraćanje, stupanje prema naučnim dostignućima, suživot u društveno-povesnom svetu. Zapravo govorimo o kretanju svesti-i-sveta kao duha, bitno se samoosvešćujući. To je proces koji je permanentan i bez posebnog datuma otpočinjanja, ali se svakako događa u vremenu. Iz svih ovih razloga filozofija, kao nastava filozofije, mora imati ulogu uobličujućeg činioca, kojim uobličjenjem se dolazi do osvešćenja kao samoosvešćenja u pojmovima i događajima koji su zaokupljali pažnju subjekata vaspitno-obrazovnog procesa. Ta potreba samoosvešćivanja javlja se već sa prvim postavljenim pitanjem, i u tom pogledu već smo stupili na tle filozofije. Pokušaji davanja odgovora i opovrgavanja postojećih stavova, vezanih za postavljena pitanja, rad su duha kojim se potreba za filozofijom kod svih iznova potvrđuje. Kritička usmerenost duha potvrđuje filozofsku opredeljenost onih zapitanih, a sama zapitanost tendira ka pitanju istine. Budući da jedino celinom mišljenja proničemo u celinu bitka (jedno sa drugim identifikujući), tako dolazimo do stava kako "istinito jeste celina", a ona se da izlagati samo sa stanovišta celovitosti naučnog principa, dakle sa stanovišta filozofije kao sistema u svom samorazvoju. Odavde nam se jasno nameće zaklju-

čak da skup znanja koja se izlažu kao školski program svakako podrazumeva određeni sled, sredjenost i smisaonost, te da tako zahteva uspostavljanje i programa, ne samo kao proste programske šeme, već kao sistema. Ukoliko je filozofija u svom hodu u vremenu postavljala pred sebe zadatak sistematizovanja civilizacijskih dostignuća u svim oblastima duha, a tu svakako predpostavljamo i predavanje znanja kao pedagoški rad, uvidjamo da je i sam vaspitno-obrazovni sistem u svom uspostavljanju upravo omogućen filozofijom. Opravdanje upoznavanja sa filozofijom nalazi se, dakle, i u opravdavanju vaspitno-obrazovnog sistema filozofijom. Međutim, u savremenim tokovima, koje karakteriše rasparčanost duha na posebne nauke, te prost tehnicizam znanja, kojem se priklonio i školski sistem, on danas prema filozofiji nastupa sa stanovista beskonačne izdiferenciranosti. Odatle filozofiju smatra samo “još jednim nastavnim predmetom”, kao još jednom (posebnom) “naukom”(!?). Tu se može tražiti i uzrok sve prisutnijeg ukidanja filozofije kao nastavnog predmeta u pojedinim stručnim školama. Dakako da je stvar intelektualnog poštenja i sagledavanje realnosti da moderni svet bez nauke i tehnike ne bi imao niti vlastiti podstoj, a samim tim niti mogućnost opstanka mimo naviknutosti na naučno-tehnička dostignuća. Ali, mesto filozofije nije u izolovanom držanju pored njih, već u zapitanosti o njima, međuljudskoj komunikaciji o njima, u pitanjima: ima li duhovnih oblasti izvan njih, kako smo kao ljudi omogućili baš takav svet, kako nam je u njemu moguće ostvarivanje krajnjih svrha, kako pronaći sebe u opravdavanju i razumevanju posledica svoga delanja...? Postavljanjem bitnih pitanja krećemo se na području filozofije, a mogućnost ovakve zapitanosti svakako je svojstvena mladim duhovima, te se njihovo samoosveščivanje u vezi sa njima svakako da tražiti u filozofiji. Već samom zapitanošću osudili smo sebe na filozofiju, tako da za nju ne samo da nikada nije kasno, za filozofiju podjednako nikada nije ni rano. Videli smo da u formalnoškolskom sistemu ona dobija svoje mesto na završnoj godini srednjoškolskog obrazovanja, ali isto tako kroz zapitanost ona priprema sebi put za susretanje sa školskim uvođenjem u svet misli. Na tom planu briga za ostvarivanje zadatka filozofije u mnogome je predata u ruke onih ljudi koji prepoznaju nužnost i iznose na videlo smisao sistema obrazovanja. Tu ulogu imaju na sebe preuzeti sami filozofi, kao profesori filozofije (i sami proizvod sistematičnog i/ili sistema obrazovanja), ali i delatna svest i samosvest samog sistema, ukoliko je njihov rad vođen principom odgovornosti, osvrtanjem na posledice sopstvene uloge i ispunjenjem svrhe u pronicanju vlastite biti u umu i slobodi. Ovakvim samoosveščivanjem ozbiljno se pristupa istini samog čoveka kao slobodnog i umnog bića, koje, jedino sistemski se obrazujući, može da bude istinito. Stoga je odgovornost i samih univerzitetskih katedri za filozofiju u prepoznavanju, razvijanju i uobličavanju mogućnosti i namera svojih kandidata koji prolaze kroz studijski kurs filozofije. U tom pogledu ovo prepoznavanje možemo naći i u sasvim valjanom određanju kod Platona, koji će reći: “Prema tome, onaj ko je zaista željan nauke, mora još od rane mladosti da teži najviše za istinom” (Država, VI, 485 d), a na tom putu svakako mora imati podršku, pomoć i uputstva valjano osposobljenog kadra.

HEGELOV UVID U NAČIN PREDAVANJA FILOZOFIJE NA SREDNJEM NIVOU OBRAZOVANJA

Sama problematika uvođenja u filozofiju postavljala se kao izazov i područje razmatranja za filozofske duhove u njihovom naporu da sistemu znanja, kakav je filozofija, daju propedeutički vid. Sa tog stanovišta, u jednom metodičkom maniru, pristupio je i sam Hegel ovom pedagoško-didaktičkom problemu u periodu u kojem je filozofiju predavao u nirnberškoj gimnaziji od 1808. do 1816. godine. Tu nastaje njegova *Filozofska propedeutika* kao rezultat napora da se nastava filozofije, kao i njen metod i sadržaj, približe mladim generacijama pre njihovog univerzitetskog obrazovanja.

Hegel se zanimao ne samo za postupnost uvođenja u filozofiju, nego je pokazivao interes za pedagoški i psihološki uvid u razvoju gimnazijske populacije. Otuda pitanju uvođenja prilazi sa stanovišta promišljanja mogućnosti prijema i shvatanja gradje koja se imala izlagati. Validnost recepcije gradje svakako je morala biti kompatibilna sa uzrastom kojem je bila predavana. Iz tog razloga Hegel svoju *Propedeutiku* strukturalno stvara u pokušaju jednog sistematičnog uvođenja, koje teče kroz tri kursa: *niži razred, srednji razred i viši razred*. Inače, treba naglasiti još i to da u svojoj *Propedeutici* Hegel ne izlaže istoriju filozofije (barem ne disciplinarno), te se njegov pristup, metodički promatrano, može smatrati problemskim. Međutim, isto tako ne treba izgubiti iz vida da se pojam filozofije kod Hegela gradi po osnovu kretanja celine sveta misli u vremenu, te da na taj način Hegel, kao sistematski mislilac, kretanje duha izvodi iz celine filozofije. Dakle, sama je logika duha već prisutna u istorijskim momentima filozofije kao sistema, pa se nužno nameće zaključak o podudaranju logičkog sleda i povesne stvarnosti. Otuda možemo reci da je "izostavljeni" istorijski pristup već bitno inkorporiran u Hegelovu *Propedeutiku*, kao sastavnom delu sistema.

Govoreći o sistemu, čiji oblik kod Hegela ima tri ključna momenta od kojih prvi obuhvata Logiku, drugi Filozofiju prirode, a treći Filozofiju duha, vidimo kako u kretanju Apsoluta "ono logičko postaje prirodom, a priroda duhom" (Hegel, Enciklopedija filozofijskih znanosti, par. 575). Dakle, u početku Apsolut je čista, bestvarna misao, kao Ideja u formi apstrakcije, koja se potom "razdvaja u prirodu i duh". Stoga u drugom momentu govorimo o Ideji u formi drugotnosti (drugobitku čiste misli), da bi treći momenat pokazao povratak Ideje iz tog samootudjenja samoj sebi, u prevazilaženju vlastite drugotnosti (priroda), postajući tada stvarna misao koja sebe zna kao duh. Naime, po osnovu definitivnog uobličjenja Hegelovog sistema moglo bi se očekivati da rešavanje problema početka u izlaganju filozofije predstavlja preslikavanje datog sistema. Međutim već je navedeno da Hegel sa posebnim obzirom i u pedagoško-didaktičkom maniru prilazi mogućnosti recipiranja filozofske gradje. Iz tog razloga nailazimo na uslovnu nepodudarnost strukture sadržaja izloženog u *Propedeutici* i definisanja samog sistema. Hegel *prvi kurs (niži razred)* u *Propedeutici* započinje *pravnim učenjem*, potom prelazi na *moralno ili etičko učenje*, da bi ovaj prvi kurs završio u *religijskom učenju* kao najvišem stupnju. Vidimo, dakle, da Hegel započinje praktičkim odredbama, da govori o slobodi, pravu, valsništvu, koji jesu odredjenja sa kojima imamo svakodnevno neposredno susretanje, kao što je i neposrednost prisutna u religijskim predstavama. Logika ovde nije početni momenat, s obzirom na apstraktnost njenih odredjenja (bitak, ništa, bit, pojam, opšte, posebno...), a duh nenaviknut na čisto mišljenje, pe-

dagoški posmatrano, nije skolon apstrakciji. Stoga je uputno započeti onim neposredno egzistentnim kao konkretnim. Iz tog momenta svest se dalje uzdiže prema čistom mišljenju, kao višem momentu uvodjenja. Ovaj viši momenat Hegel izlaže u svom *dru-gom kursu (srednji razred)*, čiji se sadržaj ogleda u poučavanju o *fenomenologiji duha i logici*. Fenomenologija duha ili nauka o svesti izložena je u vidu psihologike, koja svo-ja odredjenja proiznosi kao momente same svesti, ili: 1) svest, 2) samosvest i 3) um. Ulazeći u pitanje logike Hegel će reći da “logička nauka ima za predmet mišljenje i sveobuhvat njegovih odredjenja”, koja nemaju “nikakve druge osnove osim mišljenja”. Tu će se dati uvid u stvar čistog mišljenja za koje su sada mladi duhovi, pripremljeni za apstrakcijom konkretizovanu misao, spremni. U ovom momentu proizvedene spremnosti u razvoju filozofijskog mišljenja stupa se na polje *trećeg kursa (viši razred)* koji je obeležen sadržajem *filozofijske enciklopedije*. Ovde Hegel izlaže definitivno uobličene svog sistema krećući se kroz obrazlaganje delova sistema u dijalektičkom samokre-tanju Ideje, dakle kroz stupnjeve: 1) Logika, 2) Filozofija prirode (*prirodna nauka*), 3) Filozofija duha (*duhovna nauka*).

Upoznavanje sa filozofijom mora, dakle, dobiti svoje sistematsko uobličenje, uko-liko želimo da izbegnemo misaono zastranjivanje, koje proističe iz fragmentarnog, pa samim tim i slučajnog, mišljenja. Otuda, bavljenje uvodjenjem u filozofiju ima biti isto što i bavljenje filozofijom. Ako učenje jeste upoznavanje sa sadržajem filozofije, onda se i ovo upoznavanje identifikuje sa filozofiranjem, jer “ako je jedanput glava puna mi-sli, tek tada ima ona mogućnost da unapredi nauku”. Hegelova namera jeste u dokaziva-nju da se samo naučnim obradivanjem filozofije oblikuje njena sistematska celina. Tim dovodjenjem filozofije na nivo nauke, to jest njenog izlaganja sa stanovišta sistema, njen sadržaj potvrđuje se i u njenom (i njegovom) metodi. Dakle, ideja razvoja filozo-fije prikazuje se u svojoj dijalektičkoj, odnosno spekulativnoj biti, što zapravo predpo-stavlja negovanje kritičkog pristupa u mišljenju, kojim se ne samo izbegavaju, već i ra-zotkrivaju zamke i zablude dogmatičkog mišljenja koje jeste jedana mrtva misao.

UDŽBENIČKA LITERATURA KOD NAS

Pisanje udžbenika za filozofiju povlači za sobom niz problema, koji proističu iz pri-sutnih rizika sa stanovišta razumevanja, obuhvatanja najbitnijih momenata, filozofske izgradjenosti jezika, načina interpretacije usled naklonosti ili “pripadnosti” autora po-jedinim filozofskim “školama” (tradicijama mišljenja), ili, gotovo neizbežno prisutnim, ideološkim matricama (!). Najpre treba nešto reći o pristupu u izlaganju, koji je discipli-narnog karaktera, s obzirom da se udžbenici, koji su prevashodno u upotrebi, pišu kao istorija filozofije. Takvo rešenje ima svog opravdanja, jer istorija filozofije uključuje u sebe i druge discipline, koje su zapravo odredjeni i posebni delovi filozofije. Samim tim istorija filozofije na sebe preuzima ulogu opšteg pojma filozofije u svom samora-zvoju, čije su pojedine discipline posebni pojmovi tog opšteg odredjenja. Tim načinom spoznata prošlost filozofskog razvoja uslov je mogućnosti raspravljanja o filozofiji sa-dašnjosti, te filozofiji uopšte. Dakako da ovakvo stanovište o istoriji filozofije ima svo-

ju validnost sve do onog momenta kada se ona svede na prosti kompendijum, kao skup izloženih učenja koja se imaju nazvati udžbenikom.

Dva udžbenika čija upotreba je najzastupljenija u srednjoškolskoj nastavi filozofije kod nas pisana su u dva različita vremena i od strane dve grupe autora čiji je konceptijsko-sadržinski pristup primetno različit. Prvi udžbenik, autora Veljka Koraća i Branka Pavlovića, *Istorija filozofije* (prvo izdanje 1983.), obrazlaganje je istoriofilozofskih perioda u jednom sadržinski, za nastavu u srednjoj školi, veoma bogatom maniru. Ovo obilje filozofskog sadržaja uslovljava način uvodjenja u filozofiju kao i način mišljenja koji se može prepustiti jedino pojmovnom mišljenju. Iz tog razloga sami su autori skloni da, kako kažu, preporuča nastavnicima da od “djaka više traže razumevanje nego pamćenje izloženog teksta”. U tu svrhu u mnogome pomažu dodaci u vidu “pitanja, tema za pisane radove, razgovor i raspravu”. Pored svega ovoga u svakoj nastavnoj jedinici moguće je pronaći izvode iz originalnih dela filozofa koji se u datoj jedinici obrađuju, kao osnova i potkrepljenje za interpretaciju. Ipak udžbenik pati od nedostatka preglednosti, naročito u susretanju sa novim pojmovima (terminima). Pokušaj rešavanja ovog problema u vidu kratkog filozofskog rečnika na kraju knjige dao je šturi prikaz filozofske pojmovne kulture, koja je od presudnog značaja kada je razumevanje sadržaja u pitanju, kojim se učenička populacija uvodi u filozofiju.

Drugi udžbenik, *Filozofija za srednju školu* (prvo izdanje 2001.), delo je autorskog tima Mile Savić, Vladimir Cvetković, Nenad Cekić. Kasnije pisan od prethodnog, ovaj udžbenik je odraz modernog dizajna, ali i pokušaja nekakvog predstavnog pojašnjenja izložene istoriofilozofske gradje kroz vizuelne efekte. Tako se, na primer, u udžbeniku možemo susresti sa dopustom (propustom) autora da se u formi prostog crteža (!?) predstavno dodatno “pojasni”, na primer, Aristotelova teorija uzroka (uz crtez pojmova kao što su bezoblična materija i aktivna forma, odnosno ideja), ili Hegelova dijalektička trijada teza-antiteza-sinteza. Grafički prikazi ovih odredjenja ostavljaju zapravo utisak surogata analitičkog razuma na mestima gde se zahteva nužnost sistematičnosti pojamske umovnosti. Pretpostavka je da su prisutne vizualizacije trebalo da budu pomoćno sredstvo za savladavanje izloženog teksta, ali su i odraz same autorske nastojenosti. Prednosti ovog udžbenika su svakako znatno prisutnija prglednost u vidu *ključnih pojmova* koji se mogu naći posle odredjenih tematskih celina, i *osnovnih pojmova* izdvojenih na margini teksta, koji, kako kažu autori, “imaju svrhu sažetog pregleda gradiva”.

Na komparativnom palnu, pored predočenog potenciranja pojamnosti, sa jedne, i mešanja predstavnosti gde joj nije mesto, sa druge strane, zanimljiva je i uočljiva razlika u poklanjanju pažnje jednom imenu kao što je Karl Marks. Dok u *Istoriji filozofije* (Korać, Pavlović) imamo posvećivanje čitava dva poglavlja filozofskom angažmanu Marksa i Engelsa, u *Filozofiji za srednju školu* (Savić, Cvetković, Cekić) ovim imenima poklonjeno je svega četiri stranice. Da li su i jedan i drugi autorski tim podlegli “zahtevima” vremena i okolnosti, ili ovaj (indikativan) primer govori o njihovim afinitetima, svakako je tema kojom se mogu pozabaviti sve zainteresovane strukture u procesu vaspitanja i obrazovanja.

Na kraju valja reći da se predavanja na srednjoškolskom nivou ne smeju svesti samo na preporučenu udžbenicku literaturu, kako bi učenici bili u prilici da se upoznaju sa originalnim filozofskim tekstovima i na taj način vežbaju u filozofjskom mišljenju, a i

zbog rizika da nastavni kadar ne zapadne u zapuštanje stvari filozofije ne obnavljajući i ne nadgradjujući svoja znanja. Taj živi rad duha mora se održavati na svim nivoima obrazovanja kako bi filozofija imala potvrdu u samoj sebi, te kako bi pripremila valjane održavatelje zadatka mišljenja.

Arhe, III, 5-6/2006
UDK 37.02 , 371.3 : 372.81
Pregledni članak

ĐURĐICA CRVENKO
Filozofski fakultet, Novi Sad

PROGRAMSKI CILJEVI I ZADACI NASTAVE FILOZOFIJE

I

Program nastave filozofije u IV razredu srednje škole istovetan je za učenike svih gimnazijskih i stručnih srednjoškolskih usmerenja.

Struktura programa nastave filozofije u IV razredu obuhvata, unutar posebnih poglavlja, određenje filozofije, antičku i srednjovekovnu filozofiju, filozofiju novog doba i savremenu filozofiju.

Cilj nastave filozofije je unapređenje opšteg obrazovanja i upoznavanjem glavnih sadržina i razvojno-istorijskih tokova filozofskog mišljenja.

Zadaci nastave filozofije su:

- razumevanje filozofskih problema i njihovih rešenja na primerima najvećih dostignuća filozofske misli, kao i osposobljavanje pozitivnim transferom za razumevanje drugih teorijskih i praktičnih problema,
- unapređivanje opšteg obrazovanja učenika sagledavanjem opšte-teorijskih i humanističkih tokova mišljenja koja su uobličavala određene istorijske epohe i činila osnovu savremenih humanističkih i kritičkih orijentacija (Službeni glasnik RS-Prosvetni glasnik, 1991.).

Navešćemo, po poglavljima, vaspitno obrazovne zadatke:

1. *ODREĐENJE FILOZOFIJE*. Određenje filozofije treba započeti upoznavanjem učenika sa ljudskim pobudama za filozofskim istraživanjima, izvorima i karakteristikama filozofskog načina mišljenja, sa odnosom filozofskog shvatanja sveta prema mitsko-mitološkim, religioznim i drugim predstavama sveta, sa razlikama i sličnostima filozofije, nauke i umetnosti.